

лодіжної політики (стимулювання підприємницької активності молоді у виробничих сферах, оптимізація профорієнтації й професійної підготовки молодого покоління за робітничими спеціальностями; розвиток системи юнацьких соціальних трудових клубів за інтересами; культивування інноваційної діяльності молодих учених, виявлення й підтримка талановитої молоді на політехнічних виставках і конкурсах, максимальна реалізація її науково-технічного й творчого потенціалу в міжнародних проектах); гармонізація використання інформаційно-телекомунікаційних технологій і організації практичної індивідуальної трудової діяльності з метою актуалізації наукових знань школярів, здобутих засобом дистанційної освіти та у віртуальному освітньому просторі; активізація механізмів доступності знань і напрацьованого досвіду, взаємозв'язку новітніх технологій і усталених виробничих відносин у таких "непопулярних" серед молоді галузях трудової діяльності, як металургія, важке машинобудування, сільське господарство, що, у свою чергу, сприятиме їх подальшому розвитку; створення соціально-педагогічних навчально-виробничих комплексів, які уможливають взаємодію навчальних закладів, сім'ї, виробництва, бізнесових, науково-дослідних і культурно-просвітницьких установ тощо.

Лариса Семеновська

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ ПОЛІТЕХНІЗМУ В ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Утвердження національних інтересів у інтеграційному світі, піднесення конкурентоспроможності, міжнародного авторитету України й становлення її позитивного іміджу зумовлює потребу в постійному зміцненні економічних позицій нашої держави насамперед шляхом розвитку людського капіталу, наукомістких виробництв і впровадження нанотехнологій.

Найважливішим у досягненні цих стратегічних орієнтирів є інноваційне розв'язання проблеми підготовки молоді до майбутньої трудової діяльності, ураховуючи її людиноцентричну сутність та закон зміни праці. Це розкриває соціально-економічну природу переорієнтації трудових функцій людини як істоти розумної і моральної, що набуває особливої значущості в сучасних умовах, коли спостерігається зростання професійної мобільності особистості.

У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує ідея політехнізму, теорія і практика її реалізації в історії вітчизняної школи ХХ ст. Ідею політехнізму, яка свого часу була сформульована в період оновлення механізмів соціально-економічної розбудови суспільства, відносимо до вічних соціально-педагогічних надбань. У 1931 р. політехнізацію шкіл умотивовано, задокументовано і проголошено пріоритетним напрямом державної освітньої політики, реформування системи шкільної освіти передбачало перетворення загальноосвітніх шкіл у трудові політехнічні. Політехнізм став провідним принципом дидактики, а політехнічна підготовка – самостійним компонентом змісту шкільної освіти, виразником її антропоцентричних перетворень. Еволюція ідеї політехнізму історично пов'язана з трансформаціями системи "освіта – виробництво – економіка" та випереджувальним оновленням людського потенціалу. Ідея політехнізму виступає джерелом розвитку шкільної освіти щодо задоволення потреб сучасного виробництва в тісному зв'язку з вихованням людини, одухотворенням прогресивного економічного поступу.

Актуальність дослідження полягає в тому, що, по-перше, політехнізм у новітніх умовах виступає вирішальним фактором гармонізації взаємодії особистісного й соціального начал у підготовці молодого покоління до життя; по-друге, передбачає теоретичне й практичне оволодіння особистістю загальними основами виробництва, ринкової економіки й об'єктами сучасних науково-технічних досягнень; по-третє, формує сферу суспільних відносин школярів, сприяє професійному самовизначенню, усвідом-

леному використанню засобів діяльності; по-четверте, виховує науковий світогляд, патріотизм, проектує аксіологічні орієнтири; по-п'яте, дозволяє кожному учневі визначати своє місце в суспільній практиці відповідно до прагнень, здібностей і можливостей, що забезпечує свідоме й критичне засвоєння знань, всебічне формування особистості.

У ході аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових джерел виявлено, що вчені приділяли значну, але не завжди послідовну увагу вивченню цього феномена. Зокрема, в імперський період (до 1917 р.) студіювання проблеми здійснювалося в таких напрямках: філософсько-педагогічному – роботи, у яких проводився соціально-культурний аналіз феномена праці як основи політехнізму, розкривалося її значення для розвитку особистості (І. Вишнеградський, Дж. Дьюї, К. Маркс, І. Песталоцці, К. Ушинський та ін.); історико-виховному – дослідження історичних аспектів трудового виховання й політехнізму на тлі генезису вітчизняної педагогічної думки й шкільної практики означеного періоду (І. Анопов, М. Демков, С. Русова, К. Цируль, Я. Чепіга та ін.).

Упродовж радянського періоду (1917 – 1990 рр.) вченими було започатковано такі напрями дослідження: історико-нарративний – наукові студії, спрямовані на висвітлення деяких аспектів еволюції ідеї політехнізму (С. Ананьїн, М. Гриценко, Ф. Корольов, Г. Крап, Д. Сергієнко та ін.); конкретнонауковий – наукові пошуки щодо розроблення педагогічних основ політехнічної освіти (П. Атутов, Г. Гринько, О. Калашников, Н. Крупська, М. Скаткін та ін.); науково-методичний – дослідження, виконані з метою розкриття педагогічних засобів забезпечення політехнічної спрямованості навчальних дисциплін природничо-математичного й гуманітарного циклів, а також трудового навчання (І. Каїров, А. Макаренко, В. Поляков, В. Сухомлинський, І. Ткаченко та ін.).

Наукові пошуки учених пострадянського періоду (1991 р. – початок ХХІ ст.) зумовили кристалізацію таких напрямів дослідження: методолого-теоретичного – наукові праці, пов'язані з обґрунтуванням філософсько-педагогічних основ трудового виховання й політехнічної освіти (А. Бойко, В. Євдокимов, І. Прокопенко, О. Савченко, В. Сидоренко та ін.); історико-педагогічного – пошуки щодо розвитку політехнічної загальноосвітньої та професійної підготовки учнів (Н. Дем'яненко, С. Золотухіна, В. Курило, Н. Побірченко, О. Сухомлинська та ін.); загальнодидактичного – дослідження, виконані в напрямі обґрунтування змісту політехнічної освіти та основних шляхів її реалізації (О. Коберник, О. Коваленко, М. Ніколаєв, В. Стешенко, Г. Терещук та ін.).

Дослідженням установлено, що процес реалізації ідеї політехнізму ґрунтується переважно на двох глобальних науково-теоретичних позиціях учених – *імпліцитній* (П. Атутов, Н. Крупська, А. Луначарський, І. Каїров, В. Сухомлинський та ін.) та *експліцитній* (В. Ледньов, А. Макаренко, М. Ніколаєв, В. Поляков, М. Скаткін та ін.). Представники першої із них відстоювали думку, що ідея політехнізму мусить пронизати всі шкільні предмети природничо-математичного й гуманітарного циклів, а політехнічна підготовка має розглядатися як провідний принцип дидактики й компонент змісту шкільної освіти. Прихильники іншої доводили важливість виокремлення в змісті освіти предметів політехнічного спрямування, де б поглиблено реалізовувалася ідея політехнізму та основи трудової діяльності учнів.

Названі наукові позиції мають право на існування і досліджуються нами в єдності, проте теоретичне їх поєднання не заперечує акцентування дослідника на певній із них, відповідно до превалювання її на тому чи іншому етапі процесу реалізації ідеї політехнізму.

Еволюція ідеї політехнізму в практиці загальноосвітніх навчальних закладів, як свідчить аналіз діяльності Наркомосів освіти УСРР і УРСР (Г. Гринько, М. Скрипник та ін.), була започаткована в системі «*навчальний предмет – об'єкт*», а суб'єкт пізнання (учень) розглядався як посередник між ними і включався в усі види праці в школі. Поступово внаслідок прогресивних суспільних трансформацій ідея політехнізму концентрується навколо діади «*суб'єкт – об'єкт*». Центр ваги переноситься на суб'єкт, у даному випадку – на школяра, його навчальні можливості та особистісно орієнтоване оволодіння політехнічними знаннями під час вивчення всіх і окремих навчальних дисциплін з метою формування суб'єктності особистості, суб'єкт-суб'єктної взаємодії

у підготовці трудових ресурсів, одухотворення людиною праці та економічного життя країни, виховання громадянськості.

У ході дослідження теоретично й практично обґрунтовано процес реалізації ідеї політехнізму в шкільній освіті України ХХ ст. У зв'язку з цим виокремлено його послідовні етапи:

I (1901–1918 рр.) – пошуково-емпіричний – зумовлений прийняттям Постанови Міністерства народної освіти Російської імперії «Про викладання ручної праці в сільських училищах» (1901 р.). Цей етап пов'язувався із науковими працями вчених, які відстоювали необхідність розбудови нової школи на засадах збереження й відтворення трудових традицій у суспільстві: І. Анопов, П. Ігнат'єв, О. Неболсін (праця як джерело духовного й матеріального багатства країни); М. Демков, М. Гошкевич, І. Стебут (соціально-особистісна сутність трудової діяльності); П. Каптерев, К. Цируль, В. Фармаковський (загальноосвітнє й виховне значення ручної праці, її педагогічно доцільний зміст й організація); М. Гошкевич, Т. Лубенець, О. Музиченко (продуктивна праця учнів у всебічному вихованні); О. Зеленко, О. Фортунатов, С. Шацький (організація колективної трудової діяльності учнів, розвиток їх творчих здібностей, забезпечення соціально-особистісної мотивації праці дітей) та ін. [1; 3; 5].

Цей період пов'язувався із ліквідацією політехнічної неграмотності населення, збереженням суспільно-трудова традицій, реформуванням школи на основі зв'язку навчання з життям. Доведено, що він характеризувався становленням генетичних структур політехнізму, зокрема таких його складників, як трудове навчання й виробничі екскурсії. До продуктивної та інших видів праці (деревопосадження, робота в майстерні, на пришкольних земельних ділянках) учні залучалися, але безсистемно. Загалом у діяльності гімназій, училищ, професійних та військових шкіл процес реалізації ідеї політехнізму відповідав початковій стадії. До практичних здобутків відносимо: посилення загальноосвітнього й політехнічного характеру трудового навчання; диференціацію його змісту; використання вчителями наочних, лабораторних і практичних методів, активізацію зусиль щодо оснащення лабораторій та навчальних кабінетів, створення пересувного навчально-промислового музею (1896 р.), діяльність екскурсійних комісій у Київському, Одеському й Харківському навчальних округах (1909 р.). Серед негативних тенденцій цього часу виокремимо: залежність розвитку трудової підготовки школярів від місцевих органів освіти й громадськості, а також домінування найпростіших видів учнівської праці.

II (1919–1933 рр.) – експериментально-новаторський – у нормативно-правовій сфері визначався «Положенням про єдину трудову школу УСРР» (1919 р.), Постановою Наркомосу УСРР «Про впровадження в життя семирічної єдиної трудової школи» (1920 р.), Положенням РНК УСРР «Про розвиток і характер роботи шкіл-семирічок у фабрично-заводських районах» (1924 р.), директивним листом ЦК ВЛКСМ «Про фабрично-заводські семирічки» (1926 р.), постановами ЦК ВКП (б) «Про початкову й середню школу» (1931, 1932 рр.), «Про загальне навчання і політехнізацію шкіл» (1931 р.). Означений етап характеризувався активним розвитком теоретичних засад політехнізму у творчості П. Блонського (трудова принцип організації шкільної освіти), Г. Гринька, Я. Ряппо (конкретно професійний характер політехнізації), О. Калашникова (зміст політехнічної освіти на засадах наукового узагальнення та практичної значущості), Н. Крупської (педагогічна сутність політехнічного принципу), А. Луначарського (індустріальні засади політехнічної підготовки, її етичні й естетичні аспекти), А. Макаренка (поєднання навчання із педагогічно доцільною виробничою працею), С. Чавдарова (агрономізація політехнічної підготовки) та ін. [6; 7; 8].

Цей час відзначався активними пошуками інноваційних шляхів політехнізації шкіл у зв'язку з введенням обов'язкової початкової освіти, підготовкою молоді до майбутньої трудової діяльності у промисловості або сільському господарстві. Здійснювалася розбудова мережі фабрично-заводських семирічок і шкіл колгоспної молоді, що було зумовлено потребами індустріалізації міських та агрономізації сільських загальноосвітніх навчальних закладів. Завдання політехнічної спрямованості загальноосвітніх дисциплін на практиці намагалися вирішувати удосконаленням навчальних програм, збагаченням дидактичного матеріалу виробничим змістом, застосуванням

активних методів викладання (спостереження, проектні, практичні, дослідницькі). У 1927 р. до навчального плану шкіл було введено трудове навчання як самостійну дисципліну, що, у свою чергу, забезпечило досягнення достатньої стадії реалізації ідеї політехнізму. На тлі цих перетворень постало питання удосконалення матеріально-технічного устаткування шкіл. Крім того, значних зусиль вимагало подолання вузького ремісництва трудової підготовки, забезпечення міцного зв'язку між школою та виробництвом. До політехнізації шкіл залучалися інженерно-технічні працівники підприємств, активно впроваджувалися виробничі екскурсії, створювалися політехнічні музеї, виставки, бібліотеки, гуртки, дослідницькі й технічні станції тощо. Відбулося зміцнення позицій практичного аспекту політехнічної підготовки школярів, значна увага приділялася організації різних видів праці учнів. У практиці спостерігався розвиток таких негативних тенденцій, як підпорядкування чітким ідеологічним установам відповідно до цінностей радянського устрою, підкорення навчально-виховного процесу вимогам виробництва, гіперболізація значення праці в навчально-виховній діяльності шкіл.

III (1934–1957 рр.) – теоретико-аналітичний – розпочався прийняттям Постанови РНК СРСР і ЦК ВКП (б) «Про структуру початкової і середньої шкіл у СРСР» (1934 р.). Цей етап відзначався посиленням уваги до загальноосвітньої політехнічної підготовки учнів з метою їх вступу до ВНЗ і технікумів, що відображалось в працях Г. Ващенко (особливості застосування методу проектів), М. Пістрака (виокремлення загальних наукових принципів сучасного виробництва), І. Огородникова, П. Шимбір'єва (практичне оволодіння природничо-математичними і гуманітарними навчальними дисциплінами, що розкриває процес виробництва й специфіку трудових відносин), М. Скрипника (забезпечення системних теоретичних знань з основ виробництва), С. Шабалова (сутність політехнічних навичок), М. Гончарова, П. Груздева, О. Шибанова (удосконалення загальноосвітньої підготовки сільських школярів на засадах суспільно корисної й усіх видів праці) та ін. [10; 14; 15].

Означений період характеризувався поглибленням політехнічної підготовки учнів у період упровадження загального семирічного навчання. Увага зосереджувалася на здобутті учнями теоретичних знань про основні принципи виробництва в ході вивчення загальноосвітніх дисциплін. Такий підхід забезпечував наукову фундаменталізацію ідеї політехнізму в змісті шкільної освіти. Відміна трудового навчання (1937 р.) негативно позначилася на готовності учнів до практичної трудової діяльності. У практиці шкіл цей недолік компенсувався залученням школярів до технічно-дослідницької позакласної і позашкільної діяльності. Тож процес реалізації ідеї політехнізму в цей час був пов'язаний із подоланням вербального характеру шкільного навчання, посиленням значення загальноосвітніх предметів у політехнічній освіті школярів, розгортанням допрофесійної політехнічної підготовки учнів у позакласній роботі, що дозволяло зберегти достатню стадію політехнізації загальноосвітніх навчально-виховних закладів. Водночас варто зауважити, що інколи все це призводило до заміни трудової політехнічної діяльності учнів її теоретичним вивченням, а також до збільшення розриву між працею учнів та їх навчанням.

IV (1958–1983 рр.) – професійно-виробничий – урегульовувався Законом УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959 р.), Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про часткову зміну трудової підготовки в середній загальноосвітній школі» (1966 р.), Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про подальше удосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовку їх до праці» (1977 р.). Означені документи формулювали цільові орієнтири підготовки випускників до праці на виробництві за масовими професіями, що, у свою чергу, впливало на проблематику наукових досліджень Н. Дайрі, Д. Епштейна, І. Матрусова (політехнічне спрямування дисциплін природничо-математичного й гуманітарного циклів), Є. Пустового, М. Скаткіна, П. Ставського (особистісно-діяльнісна сутність політехнізму), В. Зубова, В. Сухомлинського (всебічний розвиток особистості в процесі реалізації ідеї політехнізму), К. Івановича, Д. Сергієнка, І. Ткаченка (політехнізація сільської школи на основі механізованої продуктивної праці), Є. Варнакова, М. Анвельта, М. Жиделева, О. Соєви (виявлення

політехнічного циклу навчальних дисциплін, що відображає наукові засади автоматизації виробництва), Є. Климова, І. Назімова, К. Платонова (психологічні аспекти формування потреби праці й професійної самореалізації учнів) та ін. [4; 10; 11].

Цей час визначався як етап конкретногалузевого й практичного спрямування політехнізму в добу переходу до обов'язкової середньої освіти. Реалізація ідеї політехнізму в шкільній освіті на цьому етапі здійснювалася на основі інтеграції загальної політехнічної і початкової професійної освіти шляхом виробничого навчання, а згодом, у другій половині 70-х рр. ХХ ст., супроводжувалася розгортанням поглибленої трудової (допрофесійної) підготовки старшокласників на базі міжшкільних навчально-виробничих комбінатів. Тут учні ознайомлювалися з основами механізації конкретної галузі виробництва. Означений етап характеризувався посиленням ролі суспільно корисної, продуктивної праці школярів, збагаченням її змісту (робота в промисловості, сільському господарстві, сфері обслуговування; охорона природи, діяльність із благоустрою; роботи для школи; збір вторинної сировини тощо) та форм (учнівська виробнича бригада в колгоспі або радгоспі, шкільне лісництво, табір праці й відпочинку та ін.). Це дозволило досягти на практиці високої (кінець 50-х – перша половина 70-х рр. ХХ ст.) та поглибленої (друга половина 70-х – перша половина 80-х рр. ХХ ст.) стадій процесу реалізації ідеї політехнізму в шкільній освіті. Суперечливість розвитку політехнічної освіти виявилася в зниженні політехнічної спрямованості позакласної роботи учнів.

V (1984–1999 рр.) – економічно-реформаційний – пов'язаний із затвердженням Постанови Верховної Ради СРСР «Про основні напрями реформи загальноосвітньої та професійної школи» (1984 р.), Наказу Міністерства освіти УРСР «Про поліпшення трудового виховання, навчання, професійної орієнтації школярів і організацію їх суспільно корисної, продуктивної праці» (1984 р.), «Положення про базове підприємство загальноосвітньої школи» (1984 р.), «Положення про міжшкільний навчально-виробничий комбінат трудового навчання та професійної орієнтації молоді» (1985 р.), «Положення про організацію суспільно корисної, продуктивної праці учнів загальноосвітніх шкіл» (1985 р.), «Положення про учнівську виробничу бригаду в колгоспі та радгоспі» (1985 р.). Розробка наукового підґрунтя підготовки молодого покоління до ринкової системи суспільно-трудових відносин здійснювалася в теоретичних роботах П. Атутова, С. Калюги (функціональна природа політехнічних знань), М. Ніколаєва (виявлення найбільш суттєвих і перспективних ознак трудової діяльності й виробництва в змісті шкільної освіти), В. Ледньова (інтеграція природничонаукових і технічних знань), С. Батишева, В. Полякова, Д. Тхоржевського (політехнічний принцип у трудовому навчанні), В. Сидоренка (розробка політехнічних основ графічної грамотності школярів), С. Черноглазкіна (виховальний потенціал політехнічної освіти), О. Коберника, В. Стешенка, Г. Терещука, Ю. Хотунцева (обґрунтування змісту освітньої галузі «Технології») та ін. [1; 9; 12].

Цей етап пов'язаний із модифікацією ідеї політехнізму на тлі модернізації загальної середньої освіти на засадах ринкової моделі, зміщенням акцентів на навчальну працю школярів. В означений період у практиці загальноосвітніх навчальних закладів були зафіксовані певні успіхи, які дають підстави визначити в другій половині 80-х рр. ХХ ст. поглиблену стадію реалізації ідеї політехнізму. До здобутків, на нашу думку, варто віднести посилення політехнічної спрямованості дисциплін шляхом упровадження профільного навчання; осучаснення змісту (автоматизація й інтелектуалізація) та форм (шкільний кооператив, шкільна навчально-виробнича лабораторія, госпрозрахункові господарства тощо) суспільно корисної, продуктивної праці школярів, надання їй госпрозрахункового характеру; підвищення уваги до економічного виховання учнів; зміцнення матеріально-технічного забезпечення організації навчально-виробничої праці учнів завдяки підтримці базових підприємств; запровадження поглибленого трудового навчання в старших класах. Фактично відбулася спроба надати старшокласникам обов'язкову початкову професійну підготовку, але, на жаль, вона не мала логічного завершення. З'ясовано, що це було зумовлено низкою причин: низький рівень розробленості питань оплати праці учнів, а також відсутність реальних можливостей матеріального розрахунку з базовими підприємствами щодо забезпечення шкільних майстерень і МНВК навчальним обладнанням; зниження за-

цікавленості учнів теоретичними і практичними основами виробництва внаслідок втрати престижності технічних спеціальностей у суспільстві, перенесення уваги вчителів на навчальну працю учнів.

Дослідженням з'ясовано закономірності процесу реалізації ідеї політехнізму: 1) чим успішніше реалізовувалася ідея політехнізму, тим ґрунтовніше була підготовка школярів до праці й життя; 2) чим відповідальнішим було ставлення до реалізації в змісті загальної освіти політехнічного компонента і всіх видів праці, тим ефективніше відбувалося всебічне й гармонійне виховання особистості; 3) чим активніше здійснювалися наукові пошуки щодо створення інноваційного досвіду реалізації ідеї політехнізму, тим оперативніше відбувалася зміна її концептуалістики, суспільно-політичні й соціально-економічні трансформації; 4) чим оперативніше долалися суттєві відмінності між розумовою та фізичною працею на засадах політехнізму, тим ефективніше нівелювалася відстань між загальною й професійною освітою; 5) чим педагогічно доцільніше здійснювався процес реалізації ідеї політехнізму в шкільній освіті, тим швидше розширювалося коло можливостей для особистісного самовизначення й самореалізації учнів; 6) чим якісніше розв'язувалася проблема політехнізму, тим свідоміше здійснювався професійний вибір школярів відповідно до їх інтересів, здібностей і нахилів тощо.

Аналіз наукових та архівних джерел надав підстави для визначення суперечностей процесу реалізації ідеї політехнізму в шкільній освіті ХХ ст., зокрема: а) між удосконаленням змісту політехнічної підготовки і слабкістю її матеріально-технічного забезпечення; б) між реальною трудовою діяльністю і змістом навчально-виробничої діяльності школярів; в) між здійсненням поглибленої трудової політехнічної підготовки учнів і виконанням шкільною освітою нехарактерних для неї функцій професійної підготовки молоді за фахами, що потребували спеціального навчання; г) між активним залученням школярів до виробничої діяльності на підприємствах і відсутністю економічно обґрунтованих умов і норм оплати праці учнів та ін.).

У ході дослідження виявлено провідні тенденції процесу реалізації теорії і практики ідеї політехнізму, серед них: загальні – домінування загальної суспільно значущої мети, яка визначала його цільові установки; зорієнтованість на всебічне й гармонійне виховання та самовиховання особистості; неоднозначність трактування пріоритетних шляхів теоретичної і практичної реалізації ідеї політехнізму на різних етапах розвитку; ієрархічне підпорядкування завданням становлення «традиційної» радянської системи освіти; спрямованість на оптимальне поєднання історико-педагогічних традицій вітчизняної школи й упровадження педагогічних інновацій; зміцнення зв'язку навчально-виховного процесу й виробництва; часткові – імперативний характер розвитку на тлі централізованої освітньої політики держави; зростання потреби в політехнічно підготовлених педагогічних кадрах; забезпечення компенсаторної функції між основними генетичними структурами політехнізму; існування формального характеру зв'язку школи з виробництвом; постійні – залежність процесуальної динаміки від науково-технічного прогресу й організації економіки; посилення профільної спрямованості змісту політехнічної освіти школярів у зв'язку з упровадженням загальної середньої освіти; перехід від репродуктивно-інформативних до активних практико орієнтованих методів і форм педагогічної взаємодії у процесі реалізації ідеї політехнізму; тимчасові – утвердження позицій практичного аспекту політехнічної освіти; відмова базових підприємств надавати допомогу в організації виробничої праці учнів; зниження політехнічної спрямованості позакласної роботи; збільшення розриву між суспільно корисною, продуктивною працею учнів та навчальною діяльністю; опосередкованість офіційною авторитарною педагогікою; позитивні – зміцнення матеріально-технічного забезпечення завдяки підтримці базових підприємств; гармонізація навчальної і виховної діяльності засобом політехнічної освіти; піднесення загальноосвітнього й виховного характеру трудової діяльності учнів; розгортання поглибленого трудового навчання й удосконалення різних видів праці школярів; посилення суб'єктності всіх учасників навчально-виробничого процесу в досвіді педагогів-новаторів; негативні – залежність від ідеологічних установок і цінностей радянського суспільства; гіперболізація значення усіх видів праці в школі; домінування колективних

форм у процесі реалізації ідеї політехнізму; чітка регламентація методів, форм і видів діяльності тощо.

Отже, проведені дослідження довели, що процес реалізації ідеї політехнізму у вітчизняній шкільній освіті ХХ ст. характеризувався закономірністю, зміною концептуалістики, суперечливістю, нестабільністю, періодичністю піднесення й спаду. Теоретичне й практичне обґрунтування процесу надало підстави виокремити такі його послідовні етапи: I (1901–1918 рр.) – пошуково-емпіричний (ліквідація політехнічної неграмотності населення як передумова соціально-економічного розвитку суспільства); II (1919–1933 рр.) – експериментально-новаторський (політехнізація шкіл у зв'язку з введенням обов'язкової початкової освіти); III (1934–1957 рр.) – теоретико-аналітичний (політехнічна підготовка учнів у період упровадження загального семирічного навчання); IV (1958–1983 рр.) – професійно-виробничий (конкретногалузеве й практичне спрямування політехнізму в добу переходу до обов'язкової середньої освіти); V (1984–1999 рр.) – економічно-реформаційний (модифікація ідеї політехнізму на тлі модернізації загальної середньої освіти на засадах ринкової моделі, зміщення акцентів на навчальну працю школярів). Доведено, що в 90-х рр. ХХ ст. загальноосвітні навчальні заклади поступово втрачають зв'язок із виробництвом, а згодом і ознаки трудових політехнічних шкіл, що спричинило деформацію і значно послабило ідею політехнізму в змісті освіти, зумовило подальшу стагнацію процесу її реалізації в педагогічній теорії й шкільній практиці.

Список використаної літератури

1. *Анопов И. А.* По вопросу о средней общеобразовательной школе с применением ее к запросам и нуждам современной жизни некоторых местностей России / И. А. Анопов. – СПб. : Типо-Литография Шредера. – 1881. – 56 с.
2. *Атутов П. Р.* Концепция политехнического образования в современных условиях / П. Р. Атутов // Педагогика. – 1999. – № 2. – С. 17–20.
3. *Гошкевич М. И.* Основы гигиены школьного ручного труда / М. И. Гошкевич. – Херсон, 1905. – 184 с.
4. *Зубов В. Г.* О современных проблемах политехнической школы / В. Г. Зубов // Советская педагогика. – 1972. – № 8. – С. 19–33.
5. К XXV-летию введения педагогического ручного труда в русскую школу. Памятная записка о введении и преподавании ручного труда в СПб учительском институте (17.X.1984 г. – 17.X.1909 г.) / [сост. К.Ю. Цируль]. – СПб., 1910. – 89 с.
6. *Калашников А. Г.* Избранные труды / А. Г. Калашников. – М. : Педагогика, 1990. – 368 с.
7. *Крупська Н. К.* Про політехнізм // Крупська Н. К. Педагогічні твори : в 10 т. / [за ред. М. К. Гончарова, І. А. Катрова, М.О. Константинова]. – К. : Інститут теорії і історії педагогіки АПН РРФСР. – Т. 4. – 1964. – С. 188–191.
8. *Макаренко А. С.* Виховання громадянина / [под ред. Л. Ю. Гордина]. – М. : Просвещение, 1968. – 256 с.
9. *Николаев Н. С.* Некоторые вопросы политехнизации школы / Н. С. Николаев. – Якутск : Изд-во Якутского университета, 1997. – 61 с.
10. *Огородников І. Т.* Педагогіка : [підручник для вчительських інститутів] / І. Т. Огородников, П. М. Шимбір'єв. – К. : Рад. шк., 1950. – 407 с.
11. Политехнический принцип в обучении основам наук в средней школе : [пособие для учителей] / под ред. Д. А. Эпштейна. – М. : Просвещение, 1979. – 151 с.
12. *Сидоренко В.* Політехнічна освіта: сучасне бачення проблеми / В. Сидоренко, О. Калігаєва // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2005. – № 2. – С. 4–7.
13. *Ткаченко І. Г.* Учнівська бригада – лабораторія передового досвіду / І. Г. Ткаченко // Радянська школа. – 1962. – №8. – С. 34–37.
14. *Шабалов С. М.* Политехническое обучение / С. М. Шабалов. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 728 с.
15. *Шибанов А. А.* О политехническом образовании в сельской школе / А. А. Шибанов // Советская педагогика. – 1950. – № 7. – С. 24–27.